

Prof. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ “Bugün İslam medeniyeti tarihinde ikinci bir istila yaşıyor ve birinci olan Moğol istilasından çok daha zorlu bir çember içerisine alınmış durumda.”

Söyleşi: Dr. Lamia LEVENT ABUL

PROF. DR. ALPARSLAN AÇIKGENÇ İLE MEDENİYET ÜZERİNE

Alparslan AÇIKGENÇ
Medeniyetler İttifakı Enstitüsü
Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Sayın hocam! İbn Haldun kültürü medeniyetin temel ölçüsü olarak almıştır. Bir kültürün mahalli olmaktan çıkarak evrensel bir medeniyet olabilmesi için de birtakım özelliklere sahip olması gerekir. Bu açıdan bakarsak İslam medeniyetini oluşturan temel parametrelerin neler olduğunu söyler misiniz?

Şimdi soruyu sorarken şöyle dediniz: “Bir kültürün mahalli olmaktan çıkarak evrensel bir medeniyet olabilmesi” için hangi özelliklere sahip olması lazım? Bu soruda aslında medeniyetin bir tanımı mevcuttur. Çünkü ben, medeniyeti sadece “küllileşen mahalli kültür olarak tanımlıyorum.” İslam medeniyeti açısından bakarsak küllileşen mahalli kültürün Mekke Arap toplumu olduğunu söyleyebiliriz. Bu mahalli kültürü Arap cahiliye özelliklerinden arındırarak onu külli bir medeniyet seviyesine çıkaran ise şüphesiz ki İslam dinidir. İslam bunun için birtakım külli “dinî, ahlaki ve insani” değerleri vahyin rehberliğinde ilk Müslüman toplumuna eğitim yoluyla yerleştirerek Mekke Arap kültürünü evrensel bir medeniyete dönüştürmüştür. Ancak yine de İslamlaşan mahalli Mekke Arap kültürü sadece o bölgeye has kalarak hayatini sürdürmüştür. Çünkü İslam’ın amacı mahalli kültürleri yok etmek değil, sadece onları “dinî, ahlaki ve insani” değerlerle donatmaktır. Aslında İslami açıdan böyle üçlü bir değer sistemi bizde yoktur, çünkü ahlaki ve insani değerleri İslam din olarak zaten ihtiva etmektedir. Ancak biz sadece “dinî değerler” dediğimiz zaman bu yanlış anlaşılmaktadır. Onun için diğer iki dinî değeri de vurgu için sayıyoruz. Aksi hâlde İslam demek “dinî, ahlaki ve insani” değerler demektir. Tabii buradaki “dinî” kelimesi de diğer din mensuplarına tanınan inanç hürriyetini de içinde barındırmaktadır. Zaten İslam’ın asıl külli düsturları burada daha bariz olarak görülebilir. Onun için dikkat edelim, geçmiş tarihi bir inceleyelim: Bakalım geçmişte Müslümanların idaresi altında bulunan ülkelerdeki kültürler ne durumda? Mesela biz Balkanlarda bulunduk; Yunanistan ve diğer Avrupa ülkelerinde idareci bulunduk. Bir kıyaslama yapalım: Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya ve Afrika gibi kıtalarda hâkimiyet kuran Batı medeniyetinin buralarda bıraktığı izlerle karşılaştıralım. Oralardaki yerel kültürler ne durumda? Balkanlardaki ve Yunanistan’daki yerel kültürler ne durumda? Bence bu karşılaştırma yeterli olur.

İslam medeniyeti mahalli kültürü küllileştirmede sadece dinî değerleri değil aynı zamanda bilimsel değerleri de kullanmıştır. Çünkü eşine başka diğer hiçbir medeniyette

rastlamayacağımız bir hızda, yani yaklaşık 250 yılda (miladi 850-900lü yıllarda), İslam medeniyeti çok güçlü bir bilim geleneği kurmuştur. Tarihte eşine az rastlanır bilimsel bir üstünlük kurmuştur. Gerçekten de eşine az rastlanır, çünkü İslam medeniyetinden önce bunu gerçekleştirebilen sadece Eskiçağ Yunan medeniyeti vardır. Örnek olarak sadece cebir bilimini kuran Harezmi (ö. yaklaşık 850'ler), kimyayı gerçek bilim olarak kuran Cabir ibn Hayyan (ö. yaklaşık 780'ler), bilim tarihçisi George Sarton'ın modern bilimin kurucusu dediği ve optik bilimini bulan âlim İbnu'l-Heysen (ö. yaklaşık 1040'lar) gibi en büyüklerden birkaç tane saymamız yeterli olur. Biruni, İbn Sina ve Gazali gibi yine erken dönem düşünür ve bilim adamlarını da dikkate alırsak İslam bilim geleneği hakkındaki söylediğimizin bir abartı olmadığı anlaşılır. Bu gelenek her ırktan ve dinden insanları bir çatı altına toplamıştır. Yine bu gelenek teknik kavramlarını yani ıstılahatını Kur'an ve hadisten alarak insanlık için yararlı olan ve seküler bilim anlayışı gibi insanlığa zarar vermeyen önemli bir bilim zihniyeti geliştirmiştir. İşte İslam medeniyetinin temel parametreleri iki anlayış üzerine yani ahlaki ve insani değerleri de içeren din ve bilim temelinde odaklanmıştır.

Medeniyetler sahip oldukları şehirlerle şekillenmektedirler. İslam medeniyeti de peygamberin şehri olan Medine-i Münevver'e'den neşet etmiş bir medeniyettir. Medeniyet-şehir ilişkisi hakkında neler söylersiniz?

Evet, medeniyet şehir olmadan olmaz. Diğer bir deyişle kurulu bir yerleşik düzen olursa ancak medeniyet seviyesine gelinebilir. İbn Haldun bu hususu özellikle işlemektedir. Medeniyet demek yerleşik düzen demektir. Ancak bu yerleşik düzen şehir olarak tezahür ederse bütün insan hayatının taalluk ettiği alanlara cevap verebilecek nitelikte olmalıdır. Yani bir köy düzeninde olan yerleşik düzen medeniyet kuramaz. Mesela şöyle düşünelim: Bir köyde insanlar ihtiyaçlarını tam manasıyla karşılayamazlar. Onun için en azından her gün olmasa bile haftada bir defa şehre inerler. Hâlbuki şehirde böyle bir şey söz konusu değildir. Tam kurulu bir düzeni olan şehir insanların her ihtiyacına cevap verebilmelidir. Farabi bunu *Medinetü'l-Fadıla* (Erdemli Şehir) adlı eserinde çok güzel açıklamıştır. Tam teşekküllü diyebileceğimiz böyle bir şehir yaşayan bir insan gibidir. Nasıl ki insan bedeninde bütün organlar ve azalar birbirine yardım eder ve tam bir yardımlaşma örneği teşkil ederler, aynı şekilde bir şehirdeki insanlar da fazilet örneği olarak birbirlerine destek olur yardımlaşır. Yine nasıl ki insan bedeninde faziletli bir organ "akıl" olarak görev görür ve hem bedeni hem de ruhu idare ederek faziletli bir hayata vesile olur, aynı şekilde bir şehirde de bir peygamber aynı görevi görür ve kendinden sonra onu temsil eden vârislerine bu görevi devreder. Hakiki medeniyet İslam anlayışında budur.

İslam medeniyetini diğer medeniyetlerden özellikle Batı medeniyetinden ayıran özellikler nelerdir?

Aslında bunları tek tek sayabilmek mümkündür: Birinci olarak İslam medeniyeti vahiy kaynaklıdır. Bunu söylerken vahiy gelip bize bir medeniyet kurdu demek istemiyorum bu çok yanlış olur. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.s.) "ben bir medeniyet kuracağım" iddiasıyla

gelmedi. Hiçbir Peygamber bu iddia ile gelmez. Ama zaten mucize olan da budur; medeniyet kurma amacı olmadığı halde insanlık tarihinin en iyi medeniyetlerinden birine yol açmak sadece Allah'ın rehberliğinde olur. Gerçekten İslam medeniyetinde ilahî bir yön görebiliyorum ki bu da onun bir açıdan mucize olduğunu gösterir. Yalnız burada mucize kelimesini fazla sağa sola çekmeyelim, şunu demek istiyorum: 250 senede bir bilim geleneği oluşturmak mucizevi bir başarıdır, onun için Allah'ın yardımı vardır demek istiyorum. Sadece bu değil; ayrıca bakalım İslam medeniyetinde bütünlük diğer hiçbir medeniyette yoktur. Yani birçok kültürleri içerdiği hâlde İslam medeniyeti kapsamındaki ülkelere gidin, dinî akide ve ahlaki değerleri birdir, ama kültürleri çok farklıdır. Hatta bu mezhepler arası farklılıklara rağmen yine İslam medeniyetinde bir bütünlük vardır. Ama diğer medeniyetlerde böylesine bütünlüştürücü bir unsur yoktur. Bu da İslam medeniyetine homojen bir yapı kazandırmıştır. Ayrıca İslam medeniyetinde medeniyet sürecinde daha düzenli bir gelişme ve tarihî süreçleri gözlemlemek mümkündür. Bu da beni şu sonuca götürüyor; medeniyet araştırmalarında model medeniyet olarak İslam medeniyeti alınmalı ve bu incelemelerden çıkarılan sonuçlar diğer medeniyetlere de uygulanmalıdır.

İslam medeniyeti, Batı medeniyetinin meydan okumalarına karşı esaslı bir duruş sergileyebildiğini söyleyebilir miyiz? Bu meydan okumalar karşısında bizim tavrımız ne olmalı/olmalıydı?

Geçmişte İslam medeniyeti bilimsel açıdan güçlü olduğu için askerî ve teknolojik üstünlüğe sahipti. Onun için Batı medeniyetinin meydan okumalarına karşı esaslı bir duruş sergileyebilmiştir. Ancak günümüzde bunu söyleyemeyiz. Maalesef medeniyet olarak biz artık tükenmiş gibi geliyor bana; diğer bir deyişle İbn Haldun'un ifadesi ile artık çökmüş bir medeniyetiz. Onun için bugünkü duruma bakıp İslam medeniyetini tarihî bütünlüğü ile değerlendiremeyiz. Bugünkü durumumuz sadece bugünkü hâli pür melalimizi gösterir.

İslam medeniyeti, tarihte zaman zaman durağanlaştığı hâlde yeniden canlanarak dinamikliğini korumuştur. Son birkaç yüzyıldır etkin olma vasfını kaybederek yitik bir medeniyet hâline geldiğini söyleyebiliriz. Müslümanların bugün yaşadığı bu savrulmaların ve medeniyet mirasına sahip olmamalarının sebepleri hakkında neler söylersiniz?

Bu hususta benim şöyle bir deyimim var, bunu İSAM'ın yayınladığı *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim* adlı kitabımda ifade etmiştim: "çöküşün izlerini yükselişin saiklerinde görebilirsiniz." Bunun anlamı şudur: İslam medeniyetinin nasıl doğduğunu çok iyi tahlil edecek olursak bu medeniyeti doğuran asıl unsurların neler olduğunu çok kolay çıkarabiliriz. O zaman işimiz çok kolay: İslam Allah'ın Rasulü (s.a.s.) rehberliğinde insanlara ne verdi ise bugün o asli unsurlarımızı kaybettiğimiz için Müslümanların bugün yaşadığı bu savrulmaların ve medeniyet mirasına sahip olmamalarının sebepleri de işte bunlardır. Biz bu yöntemi kullanmayıp bugünkü durumumuzu tahlil etmeye çalışarak Müslümanların yaşadığı bu savrulmaların ve medeniyet mirasına sahip olmamalarının sebeplerini bulamayız ya da ufak tefek önemsiz bazı gözümüze ilişen maddi sebepleri sayıp dururuz. Mesela bu hususta önemli bir son dönem düşünürümüz olan Bediüzzaman Said Nursi şöyle der: "Evet şariat-ı

garranın (İslam medeniyetinin) üstün gelmesine mâni olan istibdad-ı mütenevvi (toplumda yaygın olan çeşitli baskılar), ahlaksızlık, müşevveşiyet-i ahval ve ataleti intaç eden (tembelliğe yol açan) yeistir (ümitsizlik).”

Burada İslam medeniyetinin geri kalmasının nedeni olarak sayılan dört sebep öyle tahmin ediyorum ki İslam’ın doğuş süreci tahlil edilerek çıkarılmıştır. Mesela ahlaksızlık ve ümitsizlik, dini ihmalden olur; hatta müşevveşiyet-i ahval de dini ihmalden olur çünkü müşevveşiyet-i ahval iş ahlakındaki yetersizlik demektir. Burada kast edilen odur.

İslam medeniyetinin diğer medeniyetlerin tahakkümüne karşı direnebilmesi için neler yapılabilir?

Bugün zannederseniz İslam medeniyeti tarihinde ikinci bir istila yaşıyor ve birinci olan Moğol istilasından çok daha zorlu bir çember içerisine alınmış durumda. Yine bundan kurtulmanın çareleri İslam’ın özüne sarılmakla olur. Bence İslam’ın geldiği nebevi dönemi ve herhâlde özellikle ilk iki halife dönemi olmak üzere Hulefa-i Raşidin dönemini çok iyi tahlil etmemiz gerekiyor. Özellikle eğitim sistemimizi buna göre şekillendirmemiz ve yeniden bir eğitim felsefesi geliştirerek buna göre bir sistem inşa etmemiz gerekiyor.

İslam medeniyetinin yeniden ihya ve inşası için Müslümanlara düşen ödevler nelerdir, neler yapılması gerekir?

En başta herhâlde bugün bize düşen Kur’an’ın bize verdiği “emri bil-ma’ruf ve nehyi anil-münker” görevidir. Her gün televizyonlarda artık geçmişte şöyleydi böyleydi onun için geri kaldık demeyi bırakalım. Geçmiş meselelerimizi tartışmak görünen o ki bizi bir yere götürmeyecektir. Özellikle günümüzde maalesef biz Batılı kaynaklardan bilgi açısından beslendiğimiz için İslam’ı tahrif etme derecesine geldik. Bunları bırakalım inanın geçmiş âlimlerimiz İslam’ı nasıl bir ahlak sistemi olarak ortaya koymuşlarsa onları hayatımıza bir görev yansıtalım ne kadar başarılı olacağımızı göreceğiz. Bu dahi bugün bizim için bir kurtarıcı olacaktır, yeter ki onları hakkıyla anlayabilelim. Belki günümüzde hukuki meselelere fazla girilmezse daha iyi olur çünkü hukuki uygulamalarda çok ihtilaf olacağı gibi henüz günümüzdeki Müslümanların İslam’ın ahlaki boyutunu bile tam kavramadan hukuki meselelere girmeleri tehlikeli olabilir.

Yine buna ek olarak herkesin kendi görevi toplumda ona düşenin ne olduğunu belirler. İşte bir Müslüman olarak bize düşen bu görevi bihakkın yerine getirmektir. Mesela ben öğretmenim: bana düşen görev bellidir. Çok ama çok iyi öğrenci yetiştirmek benim en birinci vazifemdir. Bunu bana düşenin çok üstünde yapmaya çalışacağım. İslam’ın ahlaki boyutu derken bunu kast ediyorum. Bir berber isem bana düşen doğru ve ahlaklı en iyi bir berber olmaktır; bir fırıncı isem işimde dürüst, insanları aldatmayan en iyi ve sağlıklı ekmek üreten bir fırıncı olmaktır; bir bilim adamı isem günümü geceme katıp bir şeyler üretmem ve çok iyi talebeler yetiştirmem lazım. Bir ev hanımı isem bunu gayet ilmî ve en iyi şekilde yapabilmek için ne gerekiyorsa elimden geleni ona göre yapmam lazım. Aynı şey siyasetçi, hâkim, asker, devlet memuru, polis normal vatandaş, çiftçi vs. herkes için geçerlidir. Böyle bir toplum

oluşturmak için çok iyi bir eğitim sistemine ihtiyaç vardır ve inşallah bunları dikkate alırsan neden tekrar eskiden olduğu gibi yüksek medeniyet seviyesini yakalamayalım. Belki günümüz için ayrıca dikkate değer bir husus da küreselleşmedir. Artık eskisi gibi kendimizi diğer medeniyetlerden ve toplumlardan soyutlayamayız. Devletimizin çok akıllı politikalar takip etmesi ve özellikle bizi engelleyici politikalar üreten ülkelere karşı dikkatli olup onların ne yapmaya çalıştıklarını çok çok iyi tahlil eden ilim adamlarımızla istişare etmeliler ve böyle ilim adamları yetişmesi için kurumları desteklemelidirler. Bunun yanında biz iyi niyet ve ihlasla bu yönde çalışırsak unutmayalım ki başlangıçta nebevi dönemde olduğu gibi Allah'ın yardımı yakındır: Nasr suresi bu hususta müjde verdiği gibi Bakara suresi, 214. ayet de çok mjdeleyicidir: "Yoksa siz sizden öncekilerin başına gelenler sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlar o kadar darlığa ve zorluklara maruz kalmışlardı ki Allah'ın elçisi ve onunla birlikte iman edenler "Allah'ın yardımı ne zaman" demişlerdi. İyi bilin ki Allah'ın yardımı pek yakındır.